

به نام خدا

دانشکده‌ی کشاورزی
گروه اقتصاد کشاورزی

پایان‌نامه

برای دریافت درجه‌ی کارشناسی ارشد در رشته‌ی توسعه‌ی روستایی

عنوان

بررسی عملکرد

شرکت‌های تعاونی تولید روستایی خودگردان استان همدان

استاد راهنما

دکتر شاپور ظریفیان

استادان مشاور

دکتر موسی اعظمی

دکتر حسین کوهستانی

پژوهشگر

مختار بهادری قزلجه

بهمن ۱۳۹۰

سخنی در مقام پاس

تحت پاس می گویم خدایم را که امید بودم داد و فرصت آموختم

و پاس می گویم همه ی آثانی که آموختن را به من آموختند

از پدرم به پاس آن که تحتین آموزگارم بود و رسم زندگانی را به من آموخت، از مادرم به پاس تمامی مهرورزی هایش که نیاش های سجده گاهش را توشه ی راهم ساخت، از همسرم به پاس سگیانی و همراهی اش و از پرسرگ به پاس دکتری هایش، بسیار سپاسگزارم.

در این دانش پژوهی بسیاری یاریم نموده و بزرگ اندیشانی ارجمند به منم بخشیده اند. از استاد کرامتدرم جناب آقای دکتر شاپور غریبنیان به پاس راهنمایی های گرانبگاری و بی دریغ، از جناب آقای دکتر حسین کوهستانی به پاس گشاده رویی ها، از جناب آقای دکتر اعظمی به پاس فرزادگی و ژرف اندیشی در مشاوره ها، از جناب آقای دکتر حسین راضی به پاس داوری و فرزندی این رساله و از تمامی اساتید گروه اقتصاد دانشکده می کشورزی دانشگاه تبریز به ویژه بزرگانی که در مکتبشان آموخته ام، بسیار سپاسگزارم. همچنین از استاد و دوست دیرینه ام جناب آقای دکتر سیاوش روحانی و دوستان بزرگوارم جناب آقای مهندس غلامحسین طباطبائی و جناب آقای مهندس منوچهر آذری، اندیشمندان گروه دلفنی، ریاست، مدیران و کارشناسان محترم سازمان جهاد کشاورزی و سازمان تعاون روستایی استان همدان که در مراحل مختلف این پژوهش یاریم نموده اند و نیز مدیران عالی، هیات مدیره و کشاورزان عضو شرکت های تعاونی تولید روستایی که پذیرای اینجانب بوده اند، سپاسگزار می نمایم.

مختار بهاری تبریز

بهمن ۱۳۹۰

نام خانوادگی دانشجو : بهادری قزلجه	نام : مختار
عنوان پایان نامه : بررسی عملکرد شرکت های تعاونی تولید روستایی خودگردان استان همدان	
استاد راهنما : دکتر شاپور ظریفیان	
استادان مشاور : دکتر حسین کوهستانی و دکتر موسی اعظمی	
مقطع تحصیلی : کارشناسی ارشد رشته : مهندسی کشاورزی گرایش : توسعه روستایی دانشگاه : تبریز	
دانشکده : کشاورزی تاریخ فارغ التحصیلی: ۱۳۹۰/۱۱/۱۷ تعداد صفحه : ۱۴۲	
کلید واژه ها : تحلیل SWOT، خودگردانی، شرکت تعاونی تولید روستایی، عملکرد، نظام بهره برداری	
چکیده :	
<p>تشکیل، توسعه و عملکرد تعاونی های تولید روستایی همواره متأثر از شرایط اجتماعی، اقتصادی و سیاسی کشور و سیاست های توسعه ای دولت ها، روند پر فراز و نشیبی را طی کرده است که از آن جمله می توان به خودگردانی این تعاونی ها اشاره نمود. به حتم خودگردانی یکی از اصول اساسی تعاونی ها می باشد که ماهیت آن ها را نیز توجیه می کند، علی هذا در این که کارکردهای چندگانه ی تعاونی های تولید روستایی خودگردان در راستای نیل به اهداف و تامین کننده ی پایداری آن ها باشد، ابهام وجود دارد. پژوهش حاضر در استان همدان و به منظور بررسی عملکرد شرکت های تعاونی تولید روستایی خودگردان و شناسایی نقاط قوت و ضعف داخلی و فرصت ها و تهدیدهای خارجی این گروه از تعاونی ها و اراییه ی راهبردهای مناسب برای توانمندی، نهادمندی، توسعه و پایداری آن ها انجام گرفته است. این تحقیق از لحاظ هدف کاربردی و از نظر روش شناسی توصیفی_تحلیلی می باشد و رویکردی کیفی کمی دارد. جامعه ی آماری مشتمل بر دو گروه اصلی است. گروه اول را اعضای دلفی تشکیل می دهند و گروه دوم خود مشتمل بر چهار گروه است که سه گروه آن اعضا، هیات مدیره و مدیران عامل تعاونی هایی که حداقل سه سال از تشکیل آن ها در استان می گذرد و گروه چهارم نیز مدیران و کارشناسان دولتی دست اندرکار امور تعاونی های تولید در استان می باشند. حجم نمونه ی اعضای گروه دلفی به تعداد ۱۵ نفر با روش نمونه گیری هدفمند و نیز مسئولین و کارشناسان به تعداد ۲۴ نفر و نیز مدیران عامل به تعداد ۳۶ نفر از طریق سرشماری مشخص گردید. در مورد اعضا و هیات مدیره ابتدا تعداد ۱۳ تعاونی تولید (۳۵ درصد جامعه ی آماری) مدنظر قرار گرفت و سپس تعداد تعاونی های نمونه در جهات جغرافیایی استان و مرکز آن به تناسب تعیین و در ادامه با نمونه گیری تصادفی ساده انتخاب شدند. در تعاونی های منتخب حجم نمونه ی هیات مدیره به تعداد ۶۵ نفر از طریق سرشماری و حجم نمونه ی اعضا به تعداد ۳۵۰ نفر با استفاده از جدول مورگان مشخص شد و با روش نمونه گیری طبقه ای متناسب کشاورزان عضو نمونه به طور تصادفی انتخاب گردیدند. اخذ و گردآوری داده ها و اطلاعات به صورت اسنادی و میدانی انجام یافت که در کار میدانی علاوه بر مشاهده، مصاحبه و دلفی، از پرسشنامه ی ساختارمند استفاده شد. در تجزیه و تحلیل داده ها نیز تکنیک های آمار توصیفی و مدل SWOT مورد استفاده قرار گرفت. نتیجه ی تحقیق نشان داد که کارشناس کشاورزی بودن مدیرعامل مهم ترین نقطه ی قوت، فقدان الگوی مشخص برای ارزیابی عملکرد مدیران تعاونی مهم ترین نقطه ی ضعف، برخورداری حوزه ی عمل تعاونی ها از منابع آب و خاک مناسب مهم ترین فرصت و نیز پایین بودن سطح سواد اعضا مهم ترین تهدید این تعاونی ها هستند. همچنین استقرار پذیری راهبردی کنونی تعاونی های تولید عمدتاً در ناحیه ی WT یا عقب نشینی یا کاهش و بعد از آن در ناحیه ی WO یا تغییر جهت قرار دارد. بر این مبنا اجتناب از تشکیل تعاونی های تولید روستایی خودگردان از سوی دولت و اصلاح روند فعالیت ها و کارکرد تعاونی های تولید در جهت بهبود عملکرد و تناسب آن با اهداف و استفاده ی بهینه از فرصت ها توأم با کاهش تهدیدها پیشنهاد گردید.</p>	

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	فصل اول : کلیات
۱	۱-۱ مقدمه
۲	۲-۱ بیان مساله
۵	۳-۱ ضرورت تحقیق
۹	۴-۱ اهداف تحقیق
	فصل دوم : مبانی نظری و پیشینه‌ی تحقیق
۱۰	۱-۲ مقدمه
۱۱	۲-۲ توسعه در هزاره‌ی سوم
۱۵	۳-۲ توسعه‌ی روستایی
۱۵	۱-۳-۲ مروری بر برخی ایده‌ها و راهبردهای غالب در توسعه‌ی روستایی
۱۶	۱-۳-۲-۱ ایده‌های توسعه‌ی روستایی از نوسازی تا مشارکت
۱۷	۲-۳-۲-۱ توسعه‌ی روستایی مبتنی بر مشارکت
۲۰	۲-۳-۲ توسعه‌ی روستایی در پیوند با توسعه‌ی کشاورزی
۲۳	۴-۲ نظام بهره‌برداری کشاورزی
۲۵	۱-۴-۲ انواع نظام‌های بهره‌برداری کشاورزی
۲۷	۲-۴-۲ نظام‌های بهره‌برداری کشاورزی مناسب
۲۹	۵-۲ شرکت‌های تعاونی تولید روستایی
۳۱	۱-۵-۲ زمینه‌ها و پیشینه‌ی تشکیل شرکت‌های تعاونی تولید روستایی در ایران
۳۵	۲-۵-۲ خودگردانی شرکت‌های تعاونی تولید روستایی
۳۵	۱-۲-۵-۲ نقش دولت در تشکیل تعاونی‌ها

۳۶ ۲-۲-۵-۲ نوع نگرش دولت به مقوله‌ی مشارکت
۴۰ ۲-۲-۵-۳ فرهنگ، دانش و مهارت توسعه‌ی مشارکت محور
۴۲ ۲-۲-۶ پیشینه‌ی تحقیق
۴۳ ۲-۲-۶-۱ مطالعات داخلی
۵۴ ۲-۲-۶-۲ مطالعات خارجی
۵۸ ۲-۲-۷ نتیجه گیری و چارچوب نظری
فصل سوم : مواد و روش‌ها	
۶۶ ۳-۱ مقدمه
۶۶ ۳-۲ روش تحقیق
۶۷ ۳-۲-۱ روش دلفی
۶۸ ۳-۲-۱-۱ انواع دلفی
۶۹ ۳-۲-۱-۲ مراحل اجرای دلفی
۷۰ ۳-۲-۱-۲-۱ تشکیل گروه دلفی
۷۱ ۳-۲-۱-۲-۲ دور نخست دلفی
۷۲ ۳-۲-۱-۲-۳ دوره‌های بعدی دلفی
۷۲ ۳-۲-۱-۲-۴ تأیید و تعمیم نتایج و مستندات پژوهش
۷۲ ۳-۲-۲ مدل تحلیلی SWOT
۷۵ ۳-۲-۲-۱ سنجش محیطی
۷۶ ۳-۲-۲-۲ تشکیل ماتریس TOWS
۷۶ ۳-۲-۲-۳ تعیین راهبردها
۷۷ ۳-۲-۲-۴ برنامه‌ریزی عملیاتی
۷۸ ۳-۳ منطقه‌ی مورد مطالعه
۷۹ ۳-۳-۱ سیمای کشاورزی
۷۹ ۳-۳-۱-۱ بهره‌برداری‌های کشاورزی
۸۰ ۳-۳-۱-۲ تولیدات کشاورزی

۳-۱-۳	شرکت‌های تعاونی تولید روستایی استان همدان	۸۱
۳-۴	جامعه‌ی آماری، حجم نمونه و روش‌های نمونه‌گیری	۸۲
۳-۴-۱	اعضای گروه دلفی	۸۴
۳-۴-۲	مسئولین و کارشناسان دولتی امور تعاونی‌های تولید روستایی	۸۴
۳-۴-۳	مدیران عامل تعاونی‌های تولید روستایی	۸۵
۳-۴-۴	هیأت مدیره و اعضای شرکت‌های تعاونی تولید روستایی	۸۵
۳-۵	روش گردآوری داده‌ها و اطلاعات	۸۶
۳-۵-۱	اسنادی	۸۶
۳-۵-۲	میدانی	۸۷
۳-۵-۲-۱	مشاهده	۸۷
۳-۵-۲-۲	مصاحبه	۸۸
۳-۵-۲-۳	دلفی	۸۸
۳-۵-۲-۴	پرسشنامه	۸۸
۳-۵-۲-۴-۱	اعتبار (روایی) پرسشنامه	۸۹
۳-۵-۲-۴-۲	قابلیت اعتماد یا پایایی پرسشنامه	۹۰
۳-۶	روش‌های تجزیه و تحلیل اطلاعات	۹۰
۳-۶-۱	تحلیل محتوا	۹۱
۳-۶-۲	آمار توصیفی	۹۱
۳-۶-۳	تحلیل SWOT	۹۱

فصل چهارم : نتایج و بحث

۴-۱	مقدمه	۹۲
۴-۲	نتایج توصیفی	۹۲
۴-۲-۱	سن	۹۲
۴-۲-۲	وضعیت تحصیلی	۹۳
۴-۲-۳	محل سکونت	۹۴

۹۴ ۴-۲-۴ پیشینه‌ی عضویت و سابقه‌ی کار
۹۶ ۶-۲-۴ واحدهای بهره‌برداری کشاورزی با زمین
۹۷ ۳-۴ نتایج تحلیلی
۹۷ ۱-۳-۴ ویژگی‌های عملکردی شرکت‌های تعاونی تولید روستایی خودگردان
۹۸ ۱-۳-۴ نقاط قوت و ضعف داخلی عملکرد شرکت‌های تعاونی تولید روستایی خودگردان
۱۰۰ ۲-۱-۳-۴ عوامل بیرونی موثر بر عملکرد و توسعه‌ی شرکت‌های تعاونی تولید روستایی خودگردان
۱۰۱ ۲-۳-۴ تشکیل ماتریس SWOT
۱۰۱ ۳-۳-۴ تحلیل نقاط قوت و ضعف و فرصت‌ها و تهدیدها
۱۰۳ ۱-۳-۳-۴ نظرات و دیدگاه‌های اعضاء و هیأت مدیره
۱۰۸ ۲-۳-۳-۴ نظرات و دیدگاه‌های مدیران عامل و مسئولین و کارشناسان دولتی
۱۱۴ ۴-۳-۴ جمع‌بندی نظرات و دیدگاه‌ها و تعیین وضعیت ناحیه‌ی استقرارپذیری راهبردی

فصل پنجم : نتیجه‌گیری و پیشنهادها

۱۱۹ ۱-۵ مقدمه
۱۲۰ ۲-۵ نتیجه‌گیری
۱۲۰ ۱-۲-۵ وضعیت نیروی انسانی
۱۲۰ ۲-۲-۵ ویژگی‌های عضویت
۱۲۱ ۳-۲-۵ تحلیل عملکرد
۱۲۲ ۱-۳-۲-۵ اجتماعی و فرهنگی
۱۲۳ ۲-۳-۲-۵ اقتصادی
۱۲۴ ۳-۳-۲-۵ فنی، زیربنایی و زیست محیطی
۱۲۵ ۴-۳-۲-۵ خدماتی
۱۲۶ ۵-۳-۲-۵ سازمانی و مدیریتی
۱۲۷ ۳-۵ پیشنهادها
۱۲۸ ۳-۵ ۱ راهبردهای تدافعی (WT)
۱۲۸ ۲-۳-۵ ۲ راهبردهای بازنگری (WO)

۱۳۰ ۳-۳-۵ راهبردهای تنوع (ST).....

۱۳۱ ۴-۳-۵ راهبردهای تهاجمی (SO).....

فهرست منابع

۱۳۲ منابع فارسی.....

۱۳۷ منابع لاتین.....

فهرست جدول‌ها

عنوان	صفحه
جدول (۱-۲) مشخصات آماری شرکت‌های تعاونی تولید کشور.....	۳۴
جدول (۲-۲) خلاصه نتایج تحقیقات انجام یافته‌ی مرتبط با عملکرد شرکت‌های تعاونی تولید روستایی (کشاورزی)	۶۰
جدول (۱-۳) عناصر تحلیل SWOT	۷۴
جدول (۲-۳) ماتریس SWOT	۷۵
جدول (۳-۳) تعداد و مساحت بهره‌برداری‌های کشاورزی با زمین استان همدان.....	۸۰
جدول (۴-۳) برآورد سطح زیرکشت و تولید محصولات زراعی و باغی در استان همدان به تفکیک گروه تولیدات در سال زراعی ۱۳۸۷-۸۸.....	۸۰
جدول (۵-۳) مشخصات آماری شرکت‌های تعاونی تولید روستایی استان همدان به تفکیک شهرستان	۸۱
جدول (۶-۳) سطح زیرکشت و متوسط عملکرد برخی محصولات زراعی در حوزه‌ی عمل شرکت‌های تعاونی تولید روستایی استان همدان در سال زراعی ۱۳۸۷-۸۸	۸۲
جدول (۷-۳) فهرست تعاونی‌های تولید روستایی فعال استان همدان با قدمت بیش از سه سال به تفکیک منطقه‌ی جغرافیایی.....	۸۳
جدول (۸-۳) ترکیب اعضای گروه دلفی	۸۴
جدول (۹-۳) مسئولین و کارشناسان دولتی دست اندرکار امور تعاونی‌های تولید روستایی	۸۴
جدول (۱۰-۳) اندازه‌ی نمونه‌ی تعاونی‌های تولید روستایی در جهات جغرافیایی و مرکز استان	۸۵
جدول (۱۱-۳) فهرست تعاونی‌های تولید روستایی منتخب و حجم نمونه‌ی اعضای به تفکیک هر طبقه و تعاونی‌ها	۸۶
جدول (۱۲-۳) ساختار پرسشنامه‌ی اصلی تحقیق به تفکیک گروه‌های جامعه‌ی نمونه	۸۸
جدول (۱۳-۳) مقدار آلفای کرونباخ محاسبه شده برای پرسشنامه‌ها	۹۰
جدول (۱-۴) مشخصات سنی گروه‌های جامعه‌ی مورد مطالعه	۹۲
جدول (۲-۴) وضعیت تحصیلی گروه‌های جامعه‌ی مورد مطالعه	۹۳
جدول (۳-۴) محل سکونت گروه‌های جامعه‌ی مورد مطالعه	۹۴
جدول (۴-۴) پیشینه‌ی عضویت اعضای و هیات مدیره‌ی تعاونی‌های تولید روستایی مورد مطالعه	۹۴
جدول (۵-۴) سابقه‌ی کار مدیران عامل تعاونی‌های تولید روستایی مورد مطالعه	۹۵
جدول (۶-۴) میزان حقوق و مزایای ماهانه‌ی مدیران عامل تعاونی‌های تولید روستایی مورد مطالعه	۹۵
جدول (۷-۴) وضعیت شغلی مسئولین و کارشناسان دولتی دست اندرکار امور تعاونی‌های تولید روستایی	۹۵
جدول (۸-۴) توزیع فراوانی پاسخ‌گویان بر حسب واحدهای بهره برداری با زمین	۹۶
جدول (۹-۴) توزیع فراوانی پاسخ‌گویان بر حسب منابع آب مورد استفاده جهت کشاورزی	۹۶
جدول (۱۰-۴) نقاط قوت عملکرد شرکت‌های تعاونی تولید روستایی خودگردان	۹۹
جدول (۱۱-۴) نقاط ضعف عملکرد شرکت‌های تعاونی تولید روستایی خودگردان	۹۹

- جدول (۱۲-۴) فرصت‌های بهبود عملکرد و توسعه‌ی شرکت‌های تعاونی تولید روستایی خودگردان ۱۰۰
- جدول (۱۳-۴) تهدیدهای بیرونی موثر بر عملکرد و توسعه‌ی شرکت‌های تعاونی تولید روستایی خودگردان ۱۰۱
- جدول (۱۴-۴) رتبه‌بندی نقاط قوت عملکرد شرکت‌های تعاونی تولید روستایی از دیدگاه اعضاء و هیأت مدیره ۱۰۴
- جدول (۱۵-۴) رتبه‌بندی نقاط ضعف عملکرد شرکت‌های تعاونی تولید روستایی از دیدگاه اعضاء و هیأت مدیره ۱۰۵
- جدول (۱۶-۴) رتبه‌بندی فرصت‌های بهبود عملکرد و توسعه‌ی شرکت‌های تعاونی تولید روستایی از دیدگاه اعضاء و هیأت مدیره ۱۰۶
- جدول (۱۷-۴) رتبه‌بندی مؤلفه‌های تهدیدکننده‌ی عملکرد و توسعه‌ی شرکت‌های تعاونی تولید روستایی از دیدگاه اعضاء و هیأت مدیره ۱۰۷
- جدول (۱۸-۴) رتبه‌بندی نقاط قوت عملکرد شرکت‌های تعاونی تولید روستایی از دیدگاه مدیران عامل و مسئولین و کارشناسان..... ۱۰۹
- جدول (۱۹-۴) رتبه‌بندی نقاط ضعف عملکرد شرکت‌های تعاونی تولید روستایی از دیدگاه مدیران عامل و مسئولین و کارشناسان... ۱۱۰
- جدول (۲۰-۴) رتبه‌بندی فرصت‌های بهبود عملکرد و توسعه‌ی شرکت‌های تعاونی تولید روستایی از دیدگاه مدیران عامل و مسئولین و کارشناسان ۱۱۱
- جدول (۲۱-۴) رتبه‌بندی مؤلفه‌های تهدیدکننده‌ی عملکرد و توسعه‌ی شرکت‌های تعاونی تولید روستایی از دیدگاه مدیران عامل و مسئولین و کارشناسان ۱۱۳
- جدول (۲۲-۴) رتبه‌بندی نقاط قوت و ضعف عملکرد شرکت‌های تعاونی تولید روستایی خودگردان مورد مطالعه از دیدگاه چهار گروه مشارکت‌کننده در تحقیق ۱۱۶
- جدول (۲۳-۴) رتبه‌بندی فرصت‌ها و تهدیدهای شرکت‌های تعاونی تولید روستایی خودگردان مورد مطالعه از دیدگاه چهار گروه مشارکت‌کننده در تحقیق ۱۱۷
- جدول (۲۴-۴) جمع‌بندی عناصر تحلیل SWOT عملکرد شرکت‌های تعاونی تولید روستایی خودگردان مورد مطالعه ۱۱۸

فهرست نمودارها

صفحه	عنوان
۲۹	نمودار (۱-۲) تعداد شرکت‌های تعاونی تولید روستایی در طول چهار برنامه‌ی توسعه

فهرست شکل‌ها

صفحه	عنوان
۶۵	شکل (۱-۲) مدل نظری بررسی عملکرد شرکت‌های تعاونی تولید روستایی در قالب تحلیل SWOT
۶۶	شکل (۱-۳) شمای کلی تلفیق تحقیق کیفی و کمی در پژوهش حاضر
۷۰	شکل (۲-۳) فرآیند دلفی با سه دور
۷۴	شکل (۳-۳) کاربرد تحلیل SWOT در فرآیند برنامه‌ریزی راهبردی
۷۸	شکل (۴-۳) نقشه‌ی جغرافیایی استان همدان
۱۰۲	شکل (۱-۴) ماتریس SWOT عملکرد شرکت‌های تعاونی تولید روستایی مورد مطالعه
۱۱۸	شکل (۲-۴) ناحیه‌ی استقرارپذیری راهبردی عملکرد شرکت‌های تعاونی تولید روستایی خودگردان در مدل SWOT

فهرست اختصارات

APC	Agricultural Production Co-operative	تعاونی تولید کشاورزی
EFE	External Factors Evaluation	ارزیابی عوامل بیرونی
ESCAP	Economic and Social Commission for Asia the Pacific	کمیسیون اقتصادی و اجتماعی آسیا و اقیانوسیه
GNP	Gross National Product	تولید ناخالص ملی
HDI	Human Development Index	شاخص توسعه‌ی انسانی
HDR	Human Development Report	گزارش توسعه‌ی انسانی
ICA	International Cooperative Alliance	اتحادیه‌ی بین‌المللی تعاون
IFE	Internal Factors Evaluation	ارزیابی عوامل درونی
ILO	International Labour Organisation	سازمان جهانی کار
IRD	Integrated Rural Development	توسعه‌ی یکپارچه‌ی روستایی
MDGs	Millennium Development Goals	اهداف توسعه‌ی هزاره
PLA	Participatory Learning and Action	یادگیری مشارکتی و کنش
PRA	Participatory Rural Appraisal	ارزیابی مشارکتی روستایی
UNDP	United Nations Development Programme	برنامه‌ی توسعه‌ی ملل متحد
WCED	World Commission on Environment and Development	کنفرانس جهانی محیط زیست انسانی

فصل اول

کلیات

۱-۱ مقدمه

نیمه‌ی دوم قرن بیستم شاهد نظریه پردازی‌ها و ظهور پارادایم^۱ها و راهبردهای گوناگونی بود که در کشورهای مختلف جهان برای نیل به توسعه عملیاتی شدند. کشور ما نیز همسو با همین جریان فراگیر، برخی الگوهای توسعه را تجربه کرده و با نگاهی به آینده سعی در توسعه یافتگی داشته است. چنین فرآیندی موجبات بروز تغییر و تحولاتی در بخش‌های سه گانه‌ی صنعت، کشاورزی و خدمات و مناسبات میان آن‌ها را فراهم آورده و در نتیجه‌ی آن به تدریج از سهم بخش کشاورزی در اقتصاد کشور کاسته شده و در مقابل به سهم بخش‌های دیگر به ویژه خدمات افزوده شده است. با این حال کشاورزی در ایران بزرگ‌ترین بخش اقتصادی پس از بخش خدمات است. به طوری که امروزه بخش کشاورزی ۲۳ درصد اشتغال، ۱۴ درصد تولید ناخالص ملی^۲، ۳۱ درصد صادرات غیر نفتی و ۹۴ درصد نیازهای غذایی کشور را تأمین می‌کند. بنابراین هرگونه تحولات در عرصه‌ی کشاورزی به طور ملموس شاخصه‌های مختلف اقتصادی کشور را تحت تأثیر قرار می‌دهد (روابط عمومی وزارت جهاد کشاورزی، ۱۳۸۸).

بخش کشاورزی ایران همچون دیگر کشورهای موسوم به جهان سوم^۳، با مساله‌ی تاخر ساختاری و تاخر علمی و فناورانه روبه‌روست (عبداللهی-۱۳۷۷-ب). در این میان بزرگ‌ترین و بنیادی‌ترین مانع نرم افزاری موجود بر سر راه توسعه‌ی بخش کشاورزی کشور و تحقق اهداف راهبردی آن، مانع ساختاری مربوط به نظام کشاورزی^۴ است که مساله‌ی نظام بهره‌برداری^۵ کانون و هسته‌ی مرکزی آن را تشکیل می‌دهد. به طوری که حتی رفع موانع سخت افزاری موکول به حل همین مساله‌ی ساختاری یا نرم افزاری است (همان). از این رو اصلاح ساختار و شکل‌گیری انواع نظام‌های بهره‌برداری نوین و کارآمد ضرورت و اولویتی اجتناب ناپذیر برای توسعه‌ی بخش کشاورزی کشور به شمار می‌رود.

^۱ . Paradigm

^۲ . Gross National Product (GNP)

^۳ . Third World

^۴ . Utilization Systems , Agricultural Systems , Farming Systems

^۵ . Utilization System

در فرآیند اصلاح و بهینه‌سازی نظام بهره‌برداری کشاورزی بایستی به این نکته‌ی اساسی توجه داشت که شکل‌گیری انواع نظام‌های بهره‌برداری نوین با رهیافت بالا به پایین^۱، الزاما نمی‌تواند منجر به ایفای نقش بنیادین آن‌ها در فرآیند توسعه‌ی کشاورزی گردد. به بیانی دیگر سازگاری و انطباق نظام بهره‌برداری با توانمندی‌ها، خواسته‌ها و ارزش‌های افراد جامعه‌ای که بایستی در قالب و وفق مناسبات تعریف شده در آن، به فعالیت پرداخته و در مدیریت آن مشارکت نمایند، از جمله شرایط لازم برای کارآمدی و پایداری نظام بهره‌برداری نوین به شمار می‌روند. از این روست که امروزه تشکیل و توسعه‌ی انواع تشکل‌های تولیدی همچون شرکت‌های تعاونی تولید روستایی (کشاورزی)^۲ که در آن‌ها حقوق فردی و اجتماعی بهره‌برداران به رسمیت شناخته شده و منافع افراد در چارچوب منافع جمعی تعریف می‌شود، مورد توجه قرار گرفته است.

۲-۱ بیان مساله

شرکت‌های تعاونی تولید روستایی یکی از انواع نظام‌های بهره‌برداری کشاورزی هستند که سیاستگذاران، برنامه‌ریزان و دست‌اندرکاران توسعه‌ی کشاورزی و روستایی از اواخر دهه‌ی ۱۳۴۰ خورشیدی، نسبت به تشکیل و توسعه‌ی آن‌ها همت گماردند. این شرکت‌ها در نیم قرن گذشته متأثر از سیاست‌های جاری دولت‌ها فراز و نشیب‌هایی را پشت سر گذاشته و تحولات عدیده‌ای را چه به لحاظ ساختاری و چه به لحاظ کارکردی^۳ و عملکردی^۴ تجربه کرده‌اند. خودگردانی^۵ از جمله مهم‌ترین این تحولات به شمار می‌رود که به ویژه در دهه‌ی اخیر در شرکت‌های تعاونی تولید روستایی رخ داده است.

تعاریفی که برای خودگردانی تعاونی‌های تولید روستایی ارائه شده، عمدتاً معطوف به اهدافی از آن می‌باشد که از سوی دولتمردان هدف‌گذاری شده‌اند. با توجه به این‌که هدف از خودگردانی، کاهش وابستگی این تعاونی‌ها به دولت و زدوده شدن شائبه‌ی دولتی بودن آن‌ها عنوان شده است،

^۱ . Top - Down Approach

^۲ . Agricultural Production Co-operative (APC) , Rural Production Cooperatives

^۳ . Functional

^۴ . Performance

^۵ . Autonomy , Self-Management

فرآیند خودگردانی نیز با خروج نیروهای دولتی شاغل در این شرکت‌ها و سپردن امور اداره و مدیریت آن‌ها به خود اعضاء همراه بوده است.

تردیدی نیست خودگردانی یکی از الزامات و اصول اساسی تعاونی‌ها به شمار می‌رود، اما توجه به این نکته نیز لازم است که تشکیل و گسترش شرکت‌های تعاونی تولید روستایی به عنوان نوعی نظام بهره‌برداری نوین کشاورزی، یکی از سیاست‌ها و راهبردهای توسعه‌ی بخش کشاورزی و جامعه‌ی روستایی کشور به شمار می‌رود و دولت در تحقق این امر نقش بارز و مهمی بر عهده داشته و دارد. از این رو توانمندسازی^۱ تعاونی‌های تولید (به مفهوم ارتقای توانمندی‌های مادی، انسانی، فنی و مدیریتی آن‌ها) به موازات اجرای سیاست خودگردانی، امری ضروری است. بی‌شک انجام صحیح چنین ضرورتی مستلزم تحلیل عملکرد^۲ کنونی تعاونی‌های تولید روستایی خودگردان و بررسی و شناخت نقاط قوت و ضعف داخلی و فرصت‌ها و تهدیدهای پیش روی آن‌هاست.

استان همدان از جمله استان‌هایی است که در زمینه‌ی تشکیل و توسعه‌ی شرکت‌های تعاونی تولید روستایی فعالیت‌ها و اقدامات بسیاری داشته و بنا به دلایل زیر یکی از استان‌های مناسب کشور برای انجام پژوهش‌ها و مطالعات در ابعاد مختلف شرکت‌های تعاونی تولید روستایی از جمله پژوهش حاضر، به شمار می‌رود:

۱. برخورداری از پیشینه‌ی مناسب در زمینه‌ی تشکیل و توسعه‌ی تعاونی‌های تولید روستایی: پیشینه‌ی تشکیل این شرکت‌ها در استان همدان به سال ۱۳۵۲ خورشیدی بر می‌گردد (بهادری، ۱۳۷۸).

۲. پیشگام بودن در تشکیل و توسعه‌ی شرکت‌های تعاونی تولید روستایی بعد از انقلاب: با شروع برنامه‌های توسعه در سال ۱۳۶۸، تجدید حیات تعاونی‌های تولید روستایی نیز مورد توجه قرار گرفت و به این ترتیب نخستین شرکت تعاونی تولید روستایی استان همدان بعد از انقلاب اسلامی در سال ۱۳۶۹ در روستای شوشاب از توابع شهرستان ملایر تشکیل گردید (همان). در حال حاضر تعداد این شرکت‌ها به ۷۵ واحد رسیده است (اداره‌ی نظام بهره‌برداری استان همدان، ۱۳۹۰).

^۱ . Empowerment

^۲ . Performance Analysis

۳. پیشگام بودن در اجرای سیاست خودگردانی : در سال ۱۳۷۷ خورشیدی فرآیند اجرای سیاست خودگردانی شرکت تعاونی تولید روستایی استان همدان همگام با معدود استان‌های پیشرو، در شرکت‌های لالچین و سردارآباد به انجام رسیده است (همان).
۴. خودگردان بودن اکثریت تعاونی‌های تولید روستایی : در حال حاضر ۷۳ واحد (۹۷ درصد) از تعاونی‌های تولید روستایی استان خودگردان و دو واحد غیر خودگردان هستند که از این تعداد ۳۱ واحد از همان ابتدا به صورت خودگردان تشکیل شده و بقیه بعد از چند سال به صورت خودگردان درآمده‌اند (همان).
۵. پراکنش نسبتاً مناسب تعاونی‌های تولید روستایی در مناطق مختلف استان : به طور میانگین نیمی از تعاونی‌های تولید روستایی در قسمت شمالی و نیمی دیگر در قسمت جنوبی قرار دارند. همچنین به استثنای دو شهرستان فامنین (که جدیداً از شهرستان همدان منفک شده است) و تویسرکان، هر یک از ۷ شهرستان دیگر استان همدان به طور میانگین دارای ۹ شرکت تعاونی تولید روستایی می‌باشد (همان).
۶. تنوع اقوام در مناطق مختلف استان : علاوه بر مرکز استان که عموماً فارس زبان هستند، در شمال و شرق اقوام ترک، در شمال غربی و غرب اقوام کرد و ترک، در جنوب و جنوب غربی اقوام لر و در جنوب شرقی آن اقوام ترک و لر زندگی می‌کنند. این امر به ویژه به دلیل متاثر بودن تعاونی‌ها از ویژگی‌های اجتماعی و فرهنگ مردم، حایز اهمیت است.
۷. تعدد اعضاء و وسعت زیاد اراضی حوزه‌ی عمل تعاونی‌های تولید روستایی : حدود ۹۴ درصد از کشاورزان ۲۲۵ روستا و آبادی واقع در حوزه‌ی عمل تعاونی‌ها عضو آن‌ها هستند. مساحت کل اراضی مزروعی تحت پوشش این تعاونی‌ها قریب ۳۶ درصد کل اراضی مزروعی استان می‌باشد و به همین ترتیب حدود ۵۵/۵ درصد از اراضی آبی و ۲۵/۵ درصد از اراضی دیم استان در حوزه‌ی عمل تعاونی‌های تولید قرار دارد (همان).
- صرف‌نظر از این‌که دولت در تشکیل قریب به اتفاق تعاونی‌های یاد شده نقش اساسی داشته است، می‌توان این شرکت‌ها را از لحاظ زمان حدوث خودگردانی به مفهوم استقلال مدیریتی به دو گروه تقسیم نمود : گروه اول تعاونی‌هایی هستند که در ابتدا توسط مدیرعامل دولتی اداره می‌شده‌اند و بعد از چند سال به صورت خودگردان درآمده‌اند و گروه دوم تعاونی‌هایی هستند که از همان ابتدا

با مدیریت عامل غیر دولتی تشکیل و راه اندازی شده‌اند. البته هر دو گروه بیش و کم از کمک‌های دولتی برخوردار گردیده‌اند (همان).

عملکرد این تعاونی‌ها با توجه به اهداف تعریف شده برای آن‌ها از جنبه‌های مختلف اداری و سازمانی، فنی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و حتی زیست محیطی که جملگی در ارتباط مستقیم با نحوه‌ی مدیریت آن‌ها می‌باشند، قابل ارزیابی است. اما در یک نگاه کلی چنین به نظر می‌رسد که بعد از خودگردانی، تعدادی از این تعاونی‌ها از اهداف اصلی دور شده و از جایگاه خود به عنوان نوعی نظام بهره‌برداری نوین مبتنی بر تعاونی رسمی، به یک شرکت خدمات رسانی کشاورزی تنزل یافته‌اند. با توجه به این که یکی از مهم‌ترین راهبردهای توسعه‌ی بخش کشاورزی کشور، اصلاح و بهینه‌سازی نظام بهره‌برداری از طریق تشکیل و توسعه‌ی تعاونی‌های تولید روستایی خودگردان می‌باشد، بر این اساس پژوهش حاضر در پی یافتن پاسخ به این پرسش است که تعاونی‌های تولید روستایی خودگردان تا چه حد در رسیدن به اهداف خود موفق عمل کرده‌اند؟ نقاط قوت و ضعف آن‌ها چیست و فرصت‌ها و تهدیدهای پیش روی آن‌ها کدام است؟

۳-۱ ضرورت تحقیق

بررسی ادبیات توسعه‌ی اقتصادی در خصوص صنعتی شدن حاکی از آن است که راهبرد صنعتی شدن^۱ با محوریت تقاضای بخش کشاورزی در مقایسه با سایر راهبردهای موجود، راهکار مطمئن تری در فرآیند توسعه‌ی کشورهای در حال توسعه می‌باشد (بانویی، ۱۳۸۴). تجربه‌ی تاریخی فرآیند توسعه در کشورهای پیشرفته‌ی صنعتی نیز نشان می‌دهد که کشاورزی نقش اساسی در توسعه‌ی ملی این کشورها بر عهده داشته است (شکوری، ۱۳۸۴).

با پذیرش این که توسعه‌ی بخش کشاورزی یکی از الزامات بنیادین توسعه‌ی کشورهای جهان سوم است، اولویت‌دهی به توانمندسازی این بخش ضرورتی اجتناب ناپذیر به شمار می‌رود و پر واضح است که تحقق چنین امری منوط به اصلاح و بهینه‌سازی ساختار بخش کشاورزی این کشورها در راستای تناسب آن با شرایط توسعه می‌باشد. بی‌شک کشور ما نیز از این قاعده مستثنی نیست.

^۱. Industrialization

توسعه‌ی کشاورزی حکایت از ایجاد تغییر در بخش کشاورزی دارد و این خود منوط به ایجاد شرایطی مناسب برای وقوع تغییراتی است که در نتیجه آن فرصت‌های مناسب در اختیار کشاورزان قرار گیرد. ایجاد تعدیلاتی در ساخت‌های اقتصادی و اجتماعی جامعه، پی افکندن زیر بناهای فیزیکی مناسب، به وجود آوردن و تأسیس زیربناهای اجتماعی لازم برای تقویت کشاورزی و تعیین قیمت-های مناسب جهت محصولات کشاورزی از جمله‌ی این شرایط به شمار می‌روند (زمانی پور، ۱۳۷۹).
 فراهم نمودن چنین شرایطی مستلزم ایجاد، استقرار و نهادمندی انواع نظام‌های بهره‌برداری کشاورزی^۱ مناسب و کارآمد است. چرا که مسایل نظام بهره‌برداری در هر جامعه‌ای، اساسی‌ترین و عمده‌ترین مسایل بخش کشاورزی آن جامعه را تشکیل می‌دهد و حل مسایلی همچون خردی و پراکندگی اراضی، عدم استفاده‌ی بهینه از منابع تولید، پایین بودن عملکرد و غیره بدون تغییر و اصلاح نظام بهره‌برداری عملی نیست (عبداللهی، ۱۳۷۷-الف).

با نگاهی به بخش کشاورزی کشورمان به روشنی می‌توان دریافت که یکی از ویژگی‌های بارز آن، استقرار، نهادمندی و گسترش نظام بهره‌برداری دهقانی^۲ است. به طوری که بر اساس نتایج حاصل از سرشماری عمومی کشاورزی سال ۱۳۸۲ حدود ۸۶/۷ درصد از واحد بهره‌برداری کشاورزی با زمین کشور را واحدهای زیر ۱۰ هکتاری تشکیل می‌دهند (مرکز آمار ایران، ۱۳۸۲). این در حالی است که کشت و کار در اراضی خرد و پراکنده مقرون به صرفه‌ی اقتصادی نبوده و بهره‌برداری مطلوب از منابع آب، خاک، ماشین‌آلات و نیروی کار در زمین‌های خرد و پراکنده میسر نیست و به کاهش محصول در واحد سطح، افزایش هزینه‌های تولید و کاهش درآمد جامعه‌ی دهقانی می‌انجامد (ازکیا و غفاری، ۱۳۸۶). چنین وضعیتی چه در رژیم گذشته و چه بعد از انقلاب یکی از دلایل اصلی توجه و تأکید سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان توسعه به تشکیل واحدهای بهره‌برداری جمعی از جمله شرکت-های تعاونی تولید روستایی بوده است.

گفتنی است قانون تعاونی نمودن تولید و یکپارچه شدن اراضی در حوزه‌ی عمل شرکت‌های تعاونی روستایی^۳ در اواخر دهه‌ی ۱۳۴۰ خورشیدی به تصویب رسید و با اجرای آن، از سال ۱۳۵۱

^۱. Agricultural Utilization Systems

^۲. The Peasant and Small Farming Utilization Systems

^۳. Rural Cooperative